

ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΑΡΙΟΝ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΠΙΣΤΙΣ ΤΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΤΕΡΠΟΥ

Αθανασίου Β. Γλάρου
(Athanasios B. Glaros)

Επ. Καθηγητού Πανεπιστημίου Αθηνών

Ο Νεκτάριος Τέρπος¹ ο Μοσχοπολίτης έδρασε στην περιοχή της Βορείου Ηπείρου στις αρχές του 18ου αιώνα. Στη γενέτειρά του, τη Μοσχόπολη, έλαβε την πρώτη εγκύκλιο μόρφωση. Εκεί, στην περίφημο Νέα Ακαδημία της Μοσχοπόλεως² ολοκλήρωσε τις σπουδές του³. Ο Νεκτάριος επέλεξε την οδό του μοναχισμού, πρώτα στη σκήτη της Αγίας Άννας στο Άγιο Όρος, αργότερα στη μονή του Οσίου Ναούμ Αχρίδος και στη συνέχεια στο ιστορικό μοναστήρι της Παναγίας Αρδενίτσας ή Αδρευούσης⁴. Παντού ανέπτυξε πλούσια δράση, τόσο ως μοναχός, όσο και ως πνευματικός και αργότερα ως ηγούμενος. Στα χρόνια της ηγουμενίας του η μονή ανακαινίσθηκε, επανδρώθηκε με αρκετούς μοναχούς και κατέστη πνευματικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής με κοινωνικό, εκπαιδευτικό, φιλανθρωπικό και εθνικό έργο⁵. Παρά τις διαφορές της, η δράση του κατά τα έτη 1720-1730 παραλληλίζεται με αυτήν του Κοσμά του Αιτωλού, του οποίου ο Νεκτάριος υπήρξε πρόδρομος και πνευματικός πατέρας⁶. Άγνωστος είναι ο τόπος και ο ακριβής χρόνος της εκδημίας του⁷. Στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων της Μοσχόπολης έχει ιστορηθεί με επανωκαλύμμαυχο, μανδύα και ηγουμενική

¹. Για τον βίο και το έργο του Νεκταρίου Τέρπου βλ. Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *Ο Νεκτάριος Τέρπος και τὸ ἔργο του. Εἰσαγωγή - Σχόλια - Κριτική ἔκδοση τοῦ ἔργου Πίστις*, ἐκδ. Ὁ Θεοσβίτης, Θῆρα 2002, ὅπου και σχετική βιβλιογραφία.

². Για τη Νέα Ακαδημία Μοσχοπόλεως βλ. ενδεικτικά Σ. ΚΕΡΚΙΑΗ, «Ἡ Νέα Ακαδημία τῆς Μοσχοπόλεως καί ἡ ἀκτινοβολία της στό Βαλκανικό χῶρο», *Διεθνές Συμπόσιο Μοσχόπολις*, Θεσσαλονίκη 31 Ὀκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 1996, [Μακεδονική Βιβλιοθήκη, ἀρ. 91], Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 79-95.

³. Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *ὁ.π.*, σελ. 53. Βλ. και Μ. ΤΡΙΠΟΥ, «Νεκτάριος Τέρπος. Ὁ Μοσχοπολίτης διδάσκαλος τοῦ Γένους», *Διεθνές Συμπόσιο Μοσχόπολις*, Θεσσαλονίκη 31 Ὀκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 1996, [Μακεδονική Βιβλιοθήκη, ἀρ. 91], Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 227-252, ἐδῶ σελ. 227.

⁴. Μ. ΤΡΙΠΟΥ, «Νεκτάριος Τέρπος», σελ. 228.

⁵. *Ὁ.π.*, σελ. 229.

⁶. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 361, Μ. ΤΡΙΠΟΥ, «Νεκτάριος Τέρπος», σελ. 229, 238, Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *ὁ.π.*, σελ. 238.

⁷. Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *ὁ.π.*, σελ. 70.

ράβδο⁸. Ο Νεκτάριος, κατά τη γνώμη μας, είναι μια πατερική προσωπικότητα. Τα γραπτά του και η ζωή του προδίδουν έναν κορυφαίο και φλογερό ποιμένα.

Το συγγραφικό του έργο απαρτίζεται από δύο βιβλία. Το πρώτο φέρει τον τίτλο «*Βιβλιάριον καλούμενον πίστις*»⁹ και το δεύτερο «*Ζητήματα διάφορα θεολογικά κατ' έρωταπόκρισιν...*»¹⁰. Το «*Βιβλιάριον καλούμενον πίστις*» τυπώθηκε κατά τον χρόνο παραμονής του στη Βενετία το 1732¹¹. Η άποψη του Γ. Βαλέτα ότι το *Βιβλιάριον* δέχθηκε αφορισμό από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ελέγχεται ως ανακριβής¹². Το βιβλίο αυτό αποτέλεσε για την εποχή του το δεύτερο σε απήχηση και κυκλοφορία μετά τον Θούριο του Ρήγα, αν αναλογισθεί κανείς ότι σε διάστημα 86 ετών αριθμούνται 12 εκδόσεις και επανατυπώσεις¹³.

Το «*Βιβλιάριον καλούμενο πίστις*» ανθολογεί πλήθος βιβλικών και πατερικών χωρίων. Η χρήση για την οποία προορίζεται, σύμφωνα με τα γραφόμενα του ίδιου του συγγραφέα στο προλογικό του σημείωμα, είναι η κατήχηση των αγραμμάτων και χωρικών¹⁴. Ο Νεκτάριος Τέρπος επιδιώκει να δημιουργήσει ένα κατηχητικό βοήθημα προς χρήση των ιερέων. Προτείνει μάλιστα η ανάγνωση του *Βιβλιαρίου* να γίνεται μετά το αυθόρμητο ποιμαντικό κήρυγμα¹⁵.

Είναι γεγονός ότι το «*Βιβλιάριον καλούμενο πίστις*» εμπεριέχει πάρα πολλά πηγαία στοιχεία ορθοδόξου δογματικής και ηθικής θεολογίας, σε εκλαϊκευμένη

⁸. Θ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, *Μοσχόπολις*, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν τών Έλληνικών Γραμμάτων, Αθήναι 1975, σελ. 69, Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *Ο Νεκτάριος Τέρπος και τὸ ἔργο του*, σελ. 238.

⁹. Βιβλιάριον / καλούμενον πίστις / Αναγκαῖον εἰς κάθε ἀπλοῦν ἀνθρώπων / Βεβαιωμένον ἀπὸ Προφῆτας, Εὐαγγέλιον, / Αποστόλους, καὶ ἄλλους σοφοὺς / Διδασκάλους. Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι ἐκλεκτοὶ εἰς ὠφέλειαν τῶν / ἀναγινωσκόντων, ὡς φαίνεται ἐν τῷ Πίνακι, / μεταγλωττισθέντες εἰς ἀπλὴν φράσιν. / Συναχθέντες παρὰ τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις / Νεκταρίου Τέρπου / Ἐκ τῆς Θεοφρουρήτου Χώρας Βοσκοπόλεως / Συνεργεῖα δὲ τοῦ ἐντιμωτάτου Κυρίου / Χατζή Μιχάλη Γκούστα / Ἐκ τῆς αὐτῆς Πόλεως / Νῦν πρῶτον τύποις ἐνδοθέντα καὶ ἐπιμελῶς διορ- / θωθέντα παρ' Ἀλεξάνδρου Καγκελλαρίου. / [Τυπογραφικὸ σῆμα Σάρου] / Ἐνετίσι, 1732 / Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σαρφ. ἀψλβ'. / Con Licenza de' Superiori, e Privilegio. [Οἱ παραπομπές μας στα χωρία του έργου λαμβάνονται ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἔκδοσιν τοῦ Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *Ο Νεκτάριος Τέρπος και τὸ ἔργο του. Εἰσαγωγή - Σχόλια - Κριτικὴ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου Πίστις* εκδ. Ὁ Θεοσβίτης, Θῆρα 2002].

¹⁰. Ζητήματα διάφορα θεολογικά κατ' έρωταπόκρισιν· συναθροισμένα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ / μεγάλου Ἀθανασίου, καὶ ἀπὸ ἄλλους Πατέρας, / καὶ ἐξηγημένα εἰς Ἀπλὴν φράσιν, μὲ περίφρασιν. / Τώρα πρῶτον βαλμένα εἰς τὸν τύπον, μὲ δαπάνην τοῦ Ἱερομονάχου κυρίου Νεκταρίου Τέρπου. / Ἐνετίσι. / Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι. / ἀψλθ': 1793 (Ο τίτλος ἀπὸ Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *ὁ.π.*, σελ. 47).

¹¹. Μ. ΤΡΙΠΟΥ, «Νεκτάριος Τέρπος», σελ. 230.

¹². Ὁ.π., σελ. 234. Πρβλ. Κ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Βορείου Ἑλληνισμοῦ - Ἡπειρος, Θεσσαλονίκη* 1992, σελ. 150.

¹³. Γ. ΒΑΛΕΤΑ, «Νεκτάριος Τέρπος, ὁ ἀγνοημένος μεγάλος ἐθνοδιαφωτιστής, πρόδρομος τοῦ Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ (1690-1740)», *Νέα Ἔστια* 89 (1971) 577-588. Βλ. καὶ Μ. ΤΡΙΠΟΥ, *ὁ.π.*, σελ. 234, Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *ὁ.π.*, σελ. 123.

¹⁴. Νεκταρίου Τέρπου, *Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 177.

¹⁵. Ὁ.π., σελ. 178: «Καὶ διὰ τοῦτο πρέπει κάθε ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα οἱ Ἱερεῖς νὰ ἐρμηνεύουν τοὺς χριστιανοὺς εἰς ταῖς Ἐκκλησίαις τοὺς ἐκεῖνα, ὅπου ὁ Θεὸς τοὺς ἤθελε φωτίσει. Ἐπειτα ἄς τοὺς ἀναγνώσουν ἀπὸ τὸ Βιβλιάριον τὰ χρειάζομενα».

γλωσσική απόδοση. Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η εποχή του Νεκταρίου τοποθετείται στον απόηχο των ορθοδόξων Ομολογιών του προηγούμενου αιώνα. Οι μνήμες των προκλήσεων, τις οποίες προσπάθησε να αντιμετωπίσει η ορθόδοξη θεολογία είναι ακόμη νωπές. Η Ορθοδοξία είχε ακολουθήσει την τακτική της απαντήσεως στις Ομολογίες των ετεροδόξων εκκλησιών. Συντάσσονταν αντίστοιχες Ομολογίες, οι οποίες, όμως, ως επί το πλείστον προέκυπταν από συνοδικές διαδικασίες¹⁶. Παρ' όλα αυτά, δεν θα συμφωνήσουμε με την άποψη ότι η Ορθοδοξία μετέθεσε το κέντρο βάρους της αυτοσυνειδησίας της από τη λειτουργική ζωή και τη μυστική εμπειρία στη διακήρυξη ιδεολογικών θέσεων και άρθρων πίστεως¹⁷. Ο ορθόδοξος ελληνισμός δεν έπαυσε να τοποθετεί τη λατρεία στο κέντρο της εθνικής του αυτοσυνειδησίας¹⁸. Απλώς, η αντιμετώπιση της αμαθείας των υπόδουλων Ελλήνων ήταν ένα καίριο πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπισθεί.

Η έλλειψη μορφώσεως του λαού ευνοούσε τη διαμόρφωση λαϊκών προλήψεων και την έξαρση του φαινομένου της δεισιδαιμονικής μελλοντολογίας. Γι' αυτό, η ενασχόληση με τις εσχατολογικές προεκτάσεις του *Βιβλιαρίου* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο λόγος είναι διττός: αφενός, άπαντα τα κεφάλαια του βιβλίου, μηδενός εξαιρουμένου, περιέχουν αναφορές εσχατολογικού περιεχομένου και αφετέρου, παρά το γεγονός ότι ο Νεκτάριος γενικώς ως προς τη θεολογία του σε ολίγα σημεία πρωτοτυπεί, το περιεχόμενο αυτό, αναδεικνύει την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασιακή αντίληψη του συγγραφέα για το εσχατολογικό παρόν και μέλλον, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η διδασκαλία του αποκλίνει από το ορθόδοξο δόγμα.

Η προτίμηση που δεικνύει ο Νεκτάριος στον Παράδεισο, σε σχέση με τη βιούμενη οδυνηρή πραγματικότητα είναι έκδηλη στο «*Βιβλιάριον περί Πίστεως*». Οι περιγραφές της Βασιλείας του Θεού είναι ειδυλλιακές. Ο συγγραφέας αναφέρεται στην ανεκλάλητη χαρά¹⁹, στην ευφροσύνη με τους Άγιους Πάντες και στη λαμπρότητα των Αγγέλων²⁰, στη μεγάλη και αιώνια αγαλλίαση²¹, στην Τριαδολογική δόξα²², στο Ακτιστο φως²³. Σε αυτήν την απόλυτη τελειότητα

¹⁶. Βλ. Ε. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ - ΓΛΑΡΟΥ, «Μετοσίωση» ή «Μετουσία»; *Η περί μεταβολής των Τιμιών Δώρων διδασκαλία της ορθοδόξου συνόδου του Ιασίου (1642-1643), υπό το φως της κανονικής παραδόσεως*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2007, σελ. 15 («Învățătura Sinodului de la Iași (1642-1643) cu privire la prefacerea Cinstitelor Daruri, în lumina tradiției canonice», *Teologia*, Universitatea "Aurel Vlaicu" Arad, anul XI, nr. 3/2007, pp. 53-91 [summary in English and Romanian]).

¹⁷. Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ορθοδοξία και Δύση. Η θεολογία στην Ελλάδα σήμερα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005³, σελ. 58. Τεκμηρίωση της αντίθετης άποψης βλ. Ε. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ - ΓΛΑΡΟΥ, *ο.π.*, σελ. 24-27.

¹⁸. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Τουρκοκρατία. Οί Έλληνες στην Όθωμανική Αυτοκρατορία*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1989², σελ. 105.

¹⁹. Νεκταρίου Τέμπου, *Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 356.

²⁰. *Ο.π.*, σελ. 344.

²¹. *Ο.π.*, σελ. 325.

²². *Ο.π.*, σελ. 290, 306, 316, 359.

²³. *Ο.π.*, σελ.181.

μετέχουν οι πιστοί. Από την άλλη πλευρά, οι περιγραφές της κολάσεως είναι ζοφερές²⁴. Εκεί παραμένουν αιχμάλωτοι οι άπιστοι. Συνεπώς, η σύγκριση της καταστάσεως των δύο αυτών πλευρών μετά τη Μέλλουσα Κρίση γίνεται ιδιαίτερα εμφατική²⁵. Ο Νεκτάριος ζει σε μια εποχή ωμής βίας και συνθλίψεως του ανθρωπίνου προσώπου. Ο λόγος του στοχεύει στην παρηγορία των αδικουμένων αδυνάτων και στη στηλίτευση των αδικούντων δυνατών. Οι αδικούμενοι και αδύνατοι της εποχής του είναι οι χριστιανοί, οι οποίοι υποφέρουν από την εις βάρος τους τυραννική αυθαιρεσία των οθωμανών.

Πράγματι, η καταπίεση και η καταδυνάστευση που βιώνουν οι χριστιανοί της εποχής του υπήρξαν ιδιαίτερος οδύνηρές. Το μόνο επιχείρημα που μπορεί να διαλύσει το σκοτάδι της απογνώσεώς είναι η παροδικότητα αυτής της καταστάσεως. Η μακράιωνη, όμως, ιστορική περίοδος του οθωμανικού ζυγού, ίσως η μακροβιότερη στην ιστορία υποδουλώσεως ενός χριστιανικού πληθυσμού, δεν μπορεί να αντισταθμισθεί με ιστορικά χρονικά μεγέθη, ώστε να αναδειχθεί το καιρικό και πρόσκαιρο αυτής. Ο Νεκτάριος επιστρατεύει ένα υπερϊστορικό και υπερχρονικό μέγεθος: την αιώνια και παντοτινή Βασιλεία των Ουρανών. Η πίστη στην αιώνια μακαριότητα, προσδίδει στις συχνές μικρές τραγωδίες του χειμαζομένου λαού τη βεβαιότητα ενός αισίου τέλους. Η θριαμβολογία του Νεκταρίου ως προς το φως, τη δόξα, το κάλλος, τη μακαριότητα της αιωνίου Βασιλείας, ενισχύει συμβολικώς αλλά και υπερβαίνει ιστορικώς το αλυτρωτικό ιδεώδες. Μια αμιγώς ιστορική ερμηνεία του βιβλίου θα περιόριζε πολύ τους στόχους και τους ορίζοντες του συγγραφέα. Κατά τη γνώμη μας, ο Νεκτάριος στόχευε αφενός στη δογματική κατήχηση και αφετέρου στη σμίλευση του φρονήματος των χριστιανών με τις αρετές του θάρρους και της ελπίδας, συστατικά απαραίτητα του χριστιανικού ήθους. Ο χριστιανός της εποχής του είναι βυθισμένος σε ένα δυστυχημένο παρόν. Η καθημερινότητά του έχει εγκιβωτισθεί μέσα στον συλλογικό πόνο ενός υπόδουλου Έθνους, στο διαρκές ενδεχόμενο της φρίκης, την αβεβαιότητα και γι' αυτή ακόμα την ύπαρξή του. Οι ρεαλιστικές προοπτικές άμεσης ανατροπής της ιστορικής μοίρας του είναι ανύπαρκτες. Ο Νεκτάριος το γνωρίζει αυτό και επιδιώκει να μεταδώσει μηνύματα αισιοδοξίας και κυρίως να χαλυβδώσει το φρόνημα των χριστιανών, εναντίον κάθε απόπειρας εξισλαμισμού τους.

Για τον Νεκτάριο, η πίστη στην εσχατολογική μακαριότητα, στην αποκατάσταση της δικαιοσύνης, στη δοξολογική κατάληξη της οδύνης είναι η μόνη ψυχοφελής και ταυτοχρόνως δημιουργική διέξοδος του χριστιανού. Αναπτύσσει το σκεπτικό του, αντλώντας τα επιχειρήματα υπέρ της διατηρήσεως της ελπίδας από την Ιερά Παράδοση. Έτσι, διδάσκει, ότι προηγείται της εσχατολογικής δικαιοσύνης η περίοδος της δοκιμασίας. Ως πνευματική δοκιμασία, λοιπόν, πρέπει να δέχονται οι χριστιανοί τη βάσανο του οθωμανικού ζυγού. Η κάμψη του χριστιανικού φρονήματός τους και ο εξισλαμισμός δεν είναι απλώς ένα είδος θρησκευτικής αποστασίας. Είναι άνευ όρων παράδοση στα χέρια του Αντιχρίστου. Ο Μωάμεθ

²⁴ . Ο.π., σελ. 192-193, 219-224, 283.

²⁵ . Ο.π., σελ. 358-359.

και ο Αλήν είναι για τον Νεκτάριο αντίχριστοι²⁶. Ο Νεκτάριος τεκμηριώνει τη θέση του με δύο επιχειρήματα που βασίζονται σε κείμενα της Αποκαλύψεως. Το πρώτο είναι εκείνο που αναφέρεται στον αριθμό του θηρίου. Μετατρέποντας το νούμερο σε ελληνική γραφή σχηματίζει τη λέξη *Οσμάνες*, δηλαδή *Οσμανλής*²⁷. Το δεύτερο επιχειρήμα προκύπτει από τη σύνθεση και ερμηνεία χωρίων του τρίτου και δεκάτου κεφαλαίου της Αποκαλύψεως: ««πως θέλει να τον προσκυνούν όλα τα έθνη. Όλοι τον επροσκύνησαν και από όλα τα έθνη και γλώσσαις επήραν το όνομα του θηρίου», ήγουν από όλαις ταις φυλαίς έγιναν Τούρκοι, «και εις όλα τα έθνη δίδει το χάρακα και την βούλλαν του, και πηγένουν και έρχονται και πωλούν και αγοράζουν. Και κάθε χρόνον μας χαρακώνει το μέτωπον και όλο το κορμί μας και εις το δεξιό το χέρι, και μας δίδει το χάρακα», λέγω το χαρατζοχάρτι»²⁸. Δεν θα πρέπει να μας ξενίζει αυτή η τοποθέτηση, αν σκεφθεί κανείς τις φρικαλέες, βίαιες και απατηλές μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι, εκείνη την εποχή, για τον εξισλαμισμό των Ελλήνων²⁹.

Ο Νεκτάριος περιλαμβάνει στο βιβλίο του το νόθο έργο του αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας *Περί έξόδου ψυχής και περι δευτέρας παρουσίας*³⁰, μεταγλωττισμένο στη γλώσσα της εποχής από τον Μοσχοπολίτη ιεροδιδάσκαλο Δημήτριο Χαλκέα. Ο σκοπός αυτής της πατερικής αναφοράς είναι εμφανής. Επιδιώκει να πείσει τους χριστιανούς ότι η αλλαξοπιστία έχει μόνο πρόσκαιρα και επίγεια οφέλη ενώ εν τέλει καταλήγει στην αιώνια καταδίκη, σε αντίθεση με την ακλόνητη πίστη, η οποία οδηγεί στην αιώνια μακαριότητα³¹. Ο Νεκτάριος ακολουθεί την πατερική παράδοση και θεολογεί με βάση το βίωμα του εσχατολογικού παρόντος και όχι ενός απόμακρου και ασύνδετου με τη ρεαλιστική πραγματικότητα μέλλοντος. Η διαφορά του εσχατολογικού παρόντος από το εσχατολογικό μέλλον είναι ότι το πρώτο αποτελεί το στάδιο της παιδεύσεως και του πόνου. Η δοκιμασία θα καταδείξει την αυθεντικότητα της αγαπητικής σχέσης του προσώπου με τον αληθινό Θεό. Γι' αυτό, στο κεφάλαιο που λαμβάνει από τα *Τερά Παράλληλα* του Ιωάννη του Δαμασκηνού με τίτλο «Περί παιδείας Θεοῦ, καὶ τῶν εὐγενῶς φερόντων ἐπερχόμενα, καὶ μακροθύμως»³² δίδει έναν αμεσότερο τίτλο, ο οποίος από μόνος του αποτελεί ένα σπουδαίο, περιεκτικό και διαχρονικό μήνυμα προς κάθε χριστιανό. Ο τίτλος είναι «περί θλίψεως, όπου πρέπει νὰ ὑπομένωμεν διὰ τὴν

²⁶. Ο.π., σελ. 109.

²⁷. Ο.π., σελ. 447-448.

²⁸. Ο.π., σελ. 448.

²⁹. Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, *ό.π.*, σελ. 86-92. Πρβλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑ, «Η συμβολή τοῦ Μοσχοπολίτη ιερομονάχου Νεκταρίου Τέρπου στὴν ἀνάσχεση τῶν ἐξισλαμισμῶν», *Διεθνές Συμπόσιο Μοσχόπολις*, Θεσσαλονίκη 31 Ὀκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 1996, [Μακεδονική Βιβλιοθήκη, ἀρ. 91], Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 29-44.

³⁰. Νεκταρίου Τέρπου, *Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 347-368. Βλ. και Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ομιλία ΙΔ', Περί έξόδου ψυχής, και περι δευτέρας παρουσίας*, PG 77,1072-1089 (νόθο).

³¹. Πρβλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑ, *ό.π.*, σελ. 37.

³². Νεκταρίου Τέρπου, *Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 314-316. Βλ. και Ιωάννου Δαμασκηνού, *Περί παιδείας Χριστοῦ καὶ τῶν εὐγενῶς φερόντων*, PG 96,312-341.

ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ»³³. Ο Νεκτάριος ἔχει ἐπίγνωση τῆς δύσκολης πραγματικότητας. Ἡ στάθμιση κόστους–οφέλους δεν εὐνοεῖ τὴν ἀνάσχεση τοῦ ἐξιλασμοῦ, παρά μόνον ἀν τὸ ὄφελος ἀπὸ τὴ διατήρηση τῆς χριστιανικῆς ιδιότητος ἐνισχυθεῖ με πνευματικὲς δωρεές καὶ ἀγαθὰ ἐσχατολογικῶν περιεχομένων. Ὡς ποιμένας, γνωρίζει ὅτι τὸ ἐσχατολογικὸ ὄραμα μεταλαμπαδεύεται στὸν λαὸ καὶ συγκρατεῖ τὴ συνοχὴ του, μόνον ἐφόσον συνδυασθεῖ με μιὰ ἐντονη μεσσιανικὴ σωτηριολογία. Στόχος του εἶναι νὰ δημιουργήσῃ ἀκλόνητες χριστιανικὲς συνειδήσεις. Οἱ διώξεις, οἱ ἥττες, οἱ βασανισμοί, οἱ ἀδικίες καὶ οἱ θάνατοι, εἶναι παροδικὰ γυμνάσματα τοῦ ἐπὶ γῆς στρατεύματος τοῦ Χριστοῦ. Ὅσοι ὁμῶς μείνουν σταθεροὶ στὴν πίστη τους, θὰ βιώσουν κατὰ τὰ ἐσχάτα τὴν ἀνάσταση καὶ τὸν αἰῶνιο θρίαμβο.

Ἡ αὐτοσυνειδησία τῆς ἐνότητος τῆς στρατευομένης καὶ θριαμβεύουσας Ἐκκλησίας ὡς τοῦ ἐνὸς καὶ μοναδικοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Βασιλέα καὶ τελικοῦ Κριτῆ τῶν πάντων εἶναι τὸ ἰσχυρότερο ὄπλο τοῦ Νεκταρίου. Με αὐτὸ, προσπαθεῖ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸν πειρασμὸ τῆς ἐγκοσμίου εὐζωΐας, ὁ ὁποῖος ὠδηγοῦσε τοὺς χριστιανοὺς στὴν ἀπόφαση τῆς ἀλλαξοπιστίας. Για νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ ὠφελμιστικὸ κριτήριον, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κινδυνεύουν οἱ ἀδύναμοι περὶ τὴν πίστη χριστιανοί, χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ κριτηρίου. Σταθμίζει τὸ κόστος καὶ τὸ ὄφελος τῆς ἀντίστασης κατὰ τοῦ πειρασμοῦ, εἴτε με προειδοποιήσεις γιὰ τὸν κίνδυνον τῆς αἰώνιας κολάσεως τῶν ἀποστατῶν, εἴτε με ἐνθουσιώδεις ἐξαγγελίες γιὰ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς «τὸν ὁποῖον ἔταξεν ὁ Κύριος εἰς ἐκείνους ὅπου τὸν ἀγαποῦν»³⁴. Κάποιες φορές, ἡ γραφὴ του ἀποκτὰ ἐντονον προσωπικὸ ὄψος. Ὅταν στὴν πιο προσωπικὴ αὐτῆ γραφῆ διεισδύει ἡ ἀλληγορία καὶ ὁ συμβολισμὸς, ὁ Νεκτάριος ἀναδεικνύεται σὲ συναρπαστικὸ συγγραφέα. Αὐτὸ συμβαίνει στὸ τιτλοφορούμενον ὡς «Προοίμιον» ἰδιαιτέρον κεφάλαιον τοῦ Βιβλιαρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι παρά τὸν τίτλον ἀπὸ τὰ τελευταῖα τοῦ ἔργου: «Προχθὲς τῷ Σαββάτῳ στεκόμενος ὑποκάτω τῆς ἐλαίας, ὅπου εἶναι κοντὰ τοῦ Ἁγίου Βήματος, ἐκεῖ με ἔκοψεν ὁ ὕπνος. Καὶ κοιμώμενος εὐρέθηκα ὡσάν εἰς τὰ μέρη τῆς Νεμτζίας³⁵, καὶ βλέπω ἓνα κάστρον ὠραιότατον μετ' ἐκείνους τοὺς θαυμαστοὺς πύργους, καὶ καμπάναις ὠραιόταταις, καὶ ἐρωτῶ· ἄρα τί κάστρον εἶναι ἐτοῦτο; Καὶ μοῦ λέγουν· εἶναι ἡ Βιένα³⁶ τοῦ Καίσαρος. Ἐσέβηκα³⁷ οὖν μέσα, καὶ θεωρῶ παλάτιον θαυμαστὸν καὶ ὠραιότατον, καὶ ὅσα φυτὰ, ξύλα, χόρτα, καὶ λουλούδια ἔχει ὅλος ὁ κόσμος, ὅλα ἐκεῖ ἦσαν πεφυτευμένα, μετὰ μεγάλης τάξεως. Ἐρωτῶ λοιπὸν· καὶ τίνας εἶναι ἐτοῦτο τὸ παλάτιον; Καὶ μοῦ εἶπαν· τοῦ Καίσαρος Βασιλέως. Καὶ θεωρῶ πλῆθος λαοῦ ἀναβαίνοντος, καὶ καταβαίνοντος ἀπὸ τὸ Σαράι³⁸ ἐκεῖνο. Ἀνέβηκα λοιπὸν

³³. Νεκταρίου Τέροπου, *Βιβλιᾶριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 314.

³⁴. *Ο.π.*, σελ. 316.

³⁵. Αὐστρουγγαρία (Νέμτζοι): σλαβ. Γερμανία. [Ὅλες οἱ λεξικολογικὲς ἐξηγήσεις λαμβάνονται ἀπὸ τὸ γλωσσάριον τῆς μελέτης τοῦ Κ. ΓΑΡΙΤΣΗ, ὁ.π., σελ. 489-497].

³⁶. Βιένα: Βιέννη.

³⁷. σεβαίνω: εἰσβαίνω, εἰσέρχομαι.

³⁸. παλάτι: ὄψιμον μεσν. σαράγι(ον) < τουρκ. saray.

καὶ ἐγὼ εἰς ἐκεῖνα τὰ σκαλούνια³⁹, τὰ ὅποια ὅλα ἦσαν πορφυρομάρμαρα, καὶ πρασινογαλάζια»⁴⁰.

Ἡ γλαφυρὴ περιγραφή του παλατιοῦ, εἰσάγει τον αναγνώστη σε μια ευφρόσυνη διάθεση: «Σεβαίνω⁴¹ οὖν εἰς τὸ παλάτι, κοιτάζω τὴν μίαν μεριάν, καὶ τὴν ἄλλην, καὶ θαυμάζω εἰς ἐκείνην τὴν ὠραιότητα, καὶ στολισμόν, τὸν ὅποιον οὔτε τὸν εἶδα ποτέ μου, μήτε τὸν ἄκουσα. Τόσῃν εὐμορφάδα εἶδα, ὥστε ἐφανταζοῦμουν ὡσὰν νὰ ἦμουν εἰς τὸν Παράδεισον. Καὶ βλέπω εἰς αὐτὸ τὸ παλάτιον βασιλέα κορονάτον μέγαν, καὶ θαυμαστόν, ἐπὶ θρόνου χρυσοῦ καθήμενον, καὶ εἰς τὰ δεξιὰ του εἰς ἄλλο ὅμοιον θρονὶ καθήμενὴν μίαν ὠραιοτάτην Βασιλίσαν, ὡς χρόνων 58 καὶ αὐτὴν κορονάτην, καὶ τριγύρου ὅλοι ὀρθοὶ στεκάμενοι μετὰ μεγάλης εὐλάβειας»⁴².

Στη συνέχεια ο αφηγητής αυτής της πρωτόγνωρης εμπειρίας παρεμβαίνει στη δράση με μια ερώτηση προς τους παρευρισκομένους σε εκείνο το μυθικό παλάτι: «Ἐγὼ δὲ τότες σιγανὰ ἐρωτῶ· τάχα τί νὰ τὴν ἔχη ὁ βασιλεὺς αὐτὴν τὴν γυναῖκα, ὅπου ὅλο ἓνα μὲ ἄλλον οὐχ ὀμιλεῖ, παρὰ μετ' αὐτὴν; Καὶ μοῦ εἶπαν, ὅτι εἶναι ἡ μάνα του. Καὶ ἐγὼ τοὺς ἀποκρίθηκα· ἐπειδὴ καὶ εἶναι μητέρα του, ἔχει δίκαιον, καὶ εὐλογον νὰ ὀμιλήσῃ ὡς μάνα ὀποῦ τὴν ἔχει, καὶ ὡς υἱὸς της ὀποῦ εἶναι»⁴³.

Μετά την παράθεση αυτής της μυθοπλαστικής παραβολής, ο Νεκτάριος δίδει στους κατηχητές και τους ποιμένες τις κάτωθι οδηγίες: «Ἐτοῦτο τὸ Προοίμιον ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἐξεφωνήσῃ τῆς Παναγίας, εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ βασιλέως Χριστοῦ. Καὶ εἰς τοὺς Ἀρχαγγέλους, βάλε δεξιὰ καὶ ἀριστερά· ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς ἁγίους ἀποστόλους Πέτρον, καὶ Παῦλον, σημείωσε δύο μεγιστάνους ἢ δύο προκουρατόρους⁴⁴»⁴⁵.

Ἡ κλασικὴ πατερικὴ σκέψη ἀνάγεται ἀπὸ τα ἐπίγεια στα οὐράνια, καὶ χρησιμοποιεῖ τον συμβολισμό καὶ τὴν ἀλληγορία γιὰ νὰ αἰσθητοποιήσει νοερῶς τα ἀόρατα καὶ πνευματικὰ στον κόσμον των ορατῶν κοσμικῶν ὄντων. Αὐτὸ πράττει ἐδῶ καὶ ὁ Νεκτάριος, ἀν καὶ ἡ γραφὴ του εἶναι σαφέστερα πῶς ἀπλοϊκὴ ἀπὸ αὐτὴ των βυζαντινῶν θεολόγων. Ὅμως, στὴ συνέχεια του λόγου του ζαφνιάζει τον ἀναγνώστη. Παρεμβάλλει μιὰ ἀναφορὰ σε ἓνα ἐπὶκαιρο γεγονός που σήμανε τὸ τέλος του Τουρκοβενετικῆ πολέμου γιὰ τὴν Πελοπόννησο (1714-1718)⁴⁶. Στὴ σύρραξη ἐκείνη εἶχε ἀναμειχθεῖ ὁ Ευγένιος Σαβοΐας, στρατιωτικὴ ιδιοφυΐα τῆς ἐποχῆς, ἀρχηγὸς ἐνὸς τμήματος του αὐστριακοῦ στρατοῦ 70.000 ἀνδρῶν πολυεθνικῆς ευρωπαϊκῆς συνθέσεως. Τὸ 1718 ὁ Ευγένιος ἐφθάσε μέχρι τὸ Βελιγράδι καὶ οδήγησε τὰ πράγματα στὴν υπογραφή τῆς Συνθήκης του Πασάροβιτς,

³⁹. σκαλούνια: σκαλοπάτια.

⁴⁰. Νεκταρίου Τέρπου, *Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 461.

⁴¹. σεβαίνω: εἰσβαίνω, εἰσέρχομαι.

⁴². Νεκταρίου Τέρπου, *Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 461.

⁴³. *Ο.π.*, σελ. 461.

⁴⁴. προκουράτορας: πληρεξούσιος, ἐπιστάτης, δημόσιος ἐπίτροπος, ἐπιμελητής.

⁴⁵. Νεκταρίου Τέρπου, *Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 462.

⁴⁶. Γιὰ τὸν τελευταῖο Τουρκοβενετικὸ πόλεμο βλ. *Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΑ' (1975) 39-51.

με την οποία καθιερωνόταν το ελεύθερο εμπόριο στην Βαλκανική⁴⁷. Ο Νεκτάριος εντάσσει το γεγονός αυτό σε ένα ψυχοφελές κήρυγμα, ενισχύοντας, κατά τρόπο ιδιοφυή, τον αυτοπροσδιορισμό του ποιμνίου του ως ξεχωριστής κοινότητας όχι μόνον σε θρησκευτικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο. Και τούτο, διότι, εδώ, ο Νεκτάριος, μιμούμενος το κήρυγμα του Χρυσοστόμου και των άλλων πατέρων της Εκκλησίας, αλλά και τον παραβολικό λόγο του ίδιου του Χριστού, χρησιμοποιεί ως βάση την ιστορική, κοινωνική και ανθρωπολογική εμπειρία για να ανυψώσει τον άνθρωπο στα ιδεώδη της χριστιανικής ηθικής. Η επιλογή του μοντέλου που αποτελεί τη βάση αυτής της αναγωγής δεν είναι τυχαία και δεν στερείται σημασίας.

Ιδιαίτερος σε περιόδους κρίσεων, συχνότατα η επιλογή και ένταξη του λεγόμενου διδακτικού παραδείγματος σε ένα εκκλησιαστικό κήρυγμα υπαινίσσεται την ηθική, και άρα και πολιτική, τοποθέτηση του κήρυκος, απέναντι σε ένα γεγονός ή μία κατάσταση. Αυτό συμβαίνει και στην κατακλείδα του *Προοιμίου*, όπου γίνεται σαφής υπαινιγμός της θετικής στάσεως του Νεκταρίου απέναντι στην επιτυχία του Ευγενίου. Ο Νεκτάριος ομιλώντας για «απελευθέρωση» του Βελιγραδίου, επί της ουσίας δέχεται ότι το προηγούμενο καθεστώς ήταν μια κατάσταση δουλείας και ανελευθερίας. Παρουσιάζει το επίτευγμα του Ευγενίου ως άξιο τιμής και επαίνου, λαμβάνοντας σαφή θέση υπέρ των αποτελεσμάτων της Συνθήκης του Πασάροβιτς: «Καὶ εἰς ἓνα Ἱεράρχην, στήσῃ εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ βασιλέως, ἓνα δοῦκα ἢ πρέντζιπα, καὶ εἰπέ· ἔὰν ἓνας βασιλεὺς ἐπίγειος ἔχει τὴν τόσῃν ἀγάπην, καὶ ὁμιλεῖ χαϊδευτὰ μὲ ἓνα ἡγεμόνα Εὐγένιον, ὁ ὁποῖος ἔλευθέρωσε τὸ κάστρον τοῦ Μπελλιγραδίου ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Τούρκων, λοιπόν, ὡσὰν πόσῃν περισσότερην τιμὴν νὰ ἔχῃ ἀπὸ τὸν Θεὸν ὁ θεῖος Πρόδρομος; Καὶ ὡσὰν πόσῃν δόξα νὰ ἐδόθῃ τῶν ἀποστόλων Πέτρου, καὶ Παύλου, οἱ ὁποῖοι ὄχι ἓνα κάστρο, ἢ δύο, ἐπῆραν, ἀλλὰ σχεδόν, νὰ εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν, ὅλην τὴν οἰκουμένην ἐλευθέρωσαν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου μὲ τὸ κήρυγμά τους;»⁴⁸.

Στο παραπάνω απόσπασμα, προκαλεί έκπληξη η πρωτοτυπία του κηρύγματος. Ο Νεκτάριος δεν ακολουθεί μία μόνον κατεύθυνση κατά την ανάπτυξη των νοημάτων του, είτε, δηλαδή από τα ουράνια προς τα επίγεια, είτε αντιστρόφως από τα επίγεια στα ουράνια. Αντίθετα, δημιουργεί μια ιδίαν μέθοδο *σύμμεικτης* αναγωγής. Από τη μια πλευρά, χαμηλώνει τον ουρανό στη γη γιατί ο λαός του είναι εξουθενωμένος και πολύ ταλαιπωρημένος για να μπορέσει να ανορθωθεί προς τα υψηλότερα. Παράλληλως, δεν αφήνει τους δέκτες της κατηχητικής διαφωτίσεως εκτεθειμένους στην άγνοια των βιοτικών τους συμφερόντων. Συνδυάζει τον ρεαλισμό με το εσχατολογικό όραμα για να αναπτερώσει το ηθικό του χειμαζομένου λαού. Παρεμβάλλει στην αναγωγική συμβολική πορεία του

⁴⁷. Για τη συνθήκη του Ražarevac και τις συνέπειες των πολεμικών γεγονότων της περιόδου αυτής για τους Έλληνες βλ. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών*, τόμ. ΙΑ' (1975) 51-52. Μετά το γεγονός αυτό ακολουθεί μια περίοδος τουρκικής θηριωδίας στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Οθωμανοί λιποτάκτες του αυστροτουρκικού πολέμου επιδίδονται σε ληστείες, φόνους και τρομοκρατικές ενέργειες.

⁴⁸. Νεκταρίου Τέρπου, *Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*, σελ. 462.

πρωτότυπου παραβολικού του λόγου, αφνίδιες καθόδους στο εναγώνιο ενδοκοσμικό παρόν, και κατόπιν αναβιβάζει το φρόνημα και το θάρρος των χριστιανών στα ύψη των θείων νοημάτων, με τα οποία στη συνέχεια ανανοηματοδοτεί την εμπειρική πραγματικότητα. Το πάθος του Νεκταρίου Τέρπου απέναντι στον οθωμανό δυνάστη, τροφοδότησε την ορμητική και ενίοτε χειμαρρώδη προσπάθεια του να καταδείξει, με τους λόγους και τα συγγράμματά του, την παροδικότητα της δυσχερούς θέσεώς του υπόδουλου Γένους του, όχι μόνον σε σχέση με την αιώνια αλλά και με την τρέχουσα ιστορική πραγματικότητα.

Ο Νεκτάριος λειτουργεί ως θετικό πρότυπο χριστιανού ιεροκήρυκος και Διδασκάλου του Γένους. Χωρίς ίχνος εκκοσμίκευσης και δογματικής εκπτώσεως, απέφυγε το συμβατικό κήρυγμα και εστίασε στην ανάγκη τονώσεως του ποιμνίου με λόγους παραμυθίας και αισιοδοξίας. Ωστόσο, δεν επέλεξε την εύκολη λύση του εξωραϊσμού του ζοφερού παρόντος μέσω μιας εσχατολογικής θριαμβολογίας, αποστασιοποιημένης από τη βιούμενη τραγωδία του Γένους. Αντίθετα, επιδίωκε με το εσχατολογικό του κήρυγμα να αφυπνίσει το αγωνιστικό φρόνημα του υπόδουλου ελληνισμού. Με άλλα λόγια, ο Νεκτάριος δεν χρησιμοποίησε τη πίστη του λαού στην Μέλλουσα Ζωή και στην Ουράνιο Βασιλεία ως άλλοθι για την υποβάθμιση του ζωτικών προβλημάτων του, αλλά ως ενθαρρυντικό επιχείρημα υπέρ του δυνατού και σκοπίμου της υπερβάσεώς τους.